

**МАКТАБ ЁШИДАГИ МУРАККАБ НУҚСОНЛИ БОЛАЛАРНИ ЎҚИТИШ ВА
ТАРБИЯЛАШ МУАММОЛАРИ**DOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2022.67.37.032>**Гафурова Дилноза,***Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети ўқитувчиси*

Аннотация. Ҳозирда имконияти чекланган болаларни ижтимоий адаптация қилиш, ўқитиш ва тарбиялаш муаммолари жуда долзарб бўлиб ҳисобланади. Ўзбекистонда бундай болалар билан боғлиқ муаммоларга, айниқса, мураккаб нуқсонли ўқувчилар ўқитиш ва тарбиялашга: қонунчилик ҳужжатларидан бошлаб, улар яшаётган муҳит ва шарт-шароитларгача бўлган масалаларга катта эътибор қаратилмоқда.

Ушбу мақолада турли олимлар илмий тадқиқотларини ўрганиш ва таҳлил қилиш, шунингдек муаллифнинг ўз тадқиқотлари натижалари асосида мураккаб нуқсоннинг таърифи берилган, мураккаб нуқсонли болалар муаммолари кўриб чиқилган бўлиб, таълим амалиётининг коррекцион модели ва дастури, шунингдек вариантлари, бундай болаларни жамиятга самарали ижтимоий адаптация қилиш ва интеграциялаш усуллари тақдир этилган.

Калит сўзлар: мураккаб нуқсон, муаммо, ўқувчи, нутқ, психологик-педагогик ёндашув, қонуният, алоҳида ёндашув, хусусиятлар, логопедик иш.

**ПРОБЛЕМЫ ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ СО СЛОЖНЫМИ
ДЕФЕКТАМИ В ШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ****Гафурова Дилноза,***преподаватель Ташкентского государственного педагогического университета
имени Низами*

Аннотация. В настоящее время проблема социальной адаптации, обучения и воспитания детей с ограниченными возможностями очень актуальна. В Узбекистане уделяется пристальное внимание вопросам, которые связаны с проблемами инвалидности у детей, в особенности учащихся со сложными дефектами: от законодательных актов и социальных организаций, до атмосферы и условий, в которых они живут.

В данной статье на основании изучения и анализа научных трудов различных учёных, а также результатов собственных исследований автором рассматриваются проблемы детей со сложными дефектами, дается определение сложного дефекта, предлагается коррекционная модель и программа, варианты образовательной практики, способы эффективной социальной адаптации и интеграции в социум этой категории детей.

Ключевые слова: сложный дефект, проблема, ученик, речь, психолого-педагогический подход, закономерность, особенность, логопедическая работа.

**PROBLEMS OF EDUCATION AND UPBRINGING OF CHILDREN WITH
COMPLEX DEFECTS AT SCHOOL AGE****Gafurova Dilnoza,***Lecturer of Tashkent State Pedagogical University named after Nizami*

Abstract. The problem of social adaptation, education and upbringing of children with disabilities is very relevant now. Uzbekistan pays close attention to issues related to the problems of disability in children, especially students with complex defects in modern society: from legislative acts and social organizations to the atmosphere and conditions in which they live.

In this article, based on the study and analysis of scientific works of various scientists,

as well as the results of his own research, the author examines the problems of children with complex defects, defines a complex defect, suggests a correctional model and program, educational practice options, ways of effective social adaptation and integration into society of this category of children.

Key words: complex defect, problem, student, speech, psychological and pedagogical approach, regularity, peculiarity, speech therapy work.

Ўзбекистон Республикаси президенти Ш.Мирзиёев томонидан 2017 йил 1-декабрдаги ПФ-5270-сонли фармонда ногиронлиги бўлган шахсларни қўллаб-қувватлаш тизимини янада такомиллаштириш ҳамда уларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш қафолатларини кучайтириш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастури ишлаб чиқилди. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги қонунида, ҳамда мактаб конвенцияларида таълим тизимини такомиллаштириш билан боғлиқ тамойилларни ишлаб чиқиш ва амалиётга тадбиқ этиш ҳамда бу борадаги ислохотларни қўйи босқичидан бошлаш лозимлиги алоҳида таъкидланган.[1,2,3,4,5,6,7]

Нутқ бола ҳаётида ўзаро алоқа қилиш ва тажрибаларни ўзлаштириш вазифасини бажаради. Нутқ билан боғлиқ кўникма ва малакалар мактабгача даврда ривожланади. “Тил алоқа воситаси экан сўз инсоннинг даража ва қомиллигини илм ва фазлини ўлчаб кўрсатадурғон тарозусидир”,-деган эди ўзбек халқининг атоқли педагоги А.Авлоний.

Улуғ шоиримиз Алишер Навоий ўзининг “Мажолисун-нафоис” асарида фарзандларимизнинг она тилида гўзал ва теран сўзлашга ўргатишимиз зарурлигини таъкидлаб ўтган.

Мураккаб нуқсонли болалар алоҳида ўзига хос гуруҳи -бир нечта нуқсонларга эга бўлган болалардир. Икки ва ундан ортиқ ривожланиш нуқсони ўзида нафақат нуқсонлар жамланмасини намоён қилади, балки сифат жиҳатидан ўзига хос ҳисобланади ва алоҳида тузилишга эгадир. Бундай болалар алоҳида психологик-педогогик ёндашувни талаб қиладилар ва ривожланишнинг махсус шароитларига муҳтождирлар. Бугунги кунга келиб, махсус таълим соҳасидаги муҳим муаммолардан бири мураккаб нуқсонли болаларга таълим ва тарбия берадиган муассасаларнинг янада самарали шароитларини яратиш, излашдан иборатдир. Махсус педагогика бўйича адабиётларни таҳлил қилиб, ривожланишдан орқада қолган болаларни ўқитишнинг алоҳида аспектларини ишлаб чиққанлар деб хулоса қилишимиз мумкин. Психо-аналитик жиҳатдан дифференсал таълим тизимида муаммоли шахсиятининг индивидуал ривожланиши муаммосини В.Г.Ананьева, В.В.Давидова, С.Л.Рубинштейн ва бошқалар ўрганганлар. Таълим олиш қобилияти диагностикаси билан С.Д.Забрамная Б.В.Зейгарник, О.Н.Усанова ва бошқалар шуғулланганлар. Мактаб ўқувчиларининг психологик-педогогик ориентацияси муаммоси билан Л.В.Шибеева, Д.Б.Елконин, И.С.Якимонска, Н.Ф.Тализина ва бошқаларнинг асарларида танишишимиз мумкин. Махсус таълим тизимидаги илк қадамларни Р.М.Боскис, М.С.Певзнер, Р.Е.Левина, Л.С.Виготский, А.Р.Лурия ва бошқалар номи билан боғлаш мумкин. Л.С.Виготский фикрича: „Нуқсонли боланинг ривожланиш жараёни томонлама икки жамятга боғлиқдир: ривожланишнинг ижтимоий заруриятининг биринчи томони нуқсоннинг ижтимоий реализатсияси бўлса, компенсатсиясининг ижтимоий йўналганлиги иккинчи томонидир”.

Мураккаб ривожланишнинг муҳим қонунияти бирламчи ва иккиламчи нуқсоннинг ўзаро боғлиқлиги ҳисобланади. Л.С.Виготский таъкидлашича: „Бир қарашда парадоскал ҳолат вужудга келади: олий психологик функцияларнинг ривожланмаганлиги олигофрения ва психопатияда иккиламчи нуқсон таъсирга кўпроқ берилувчан бўлади, тарбиялаш-даволаш таъсирга осонроқ берилади. Бу борада муҳим масалалардан бири ривожланиш жараёнида иккиламчи нуқсоннинг пайдо бўлишини оғоҳлантириш ва уни таълим воситаси билан коррекция ҳамда компенсация қилишдир.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, мактаб ёшидаги мураккаб нуқсонли болалардаги нутқ камчиликларини ўрганиш ва бартараф этиш технологияларини такомиллаштириш масаласининг республикамизда етарли даражада ўрганилмаганлиги, маҳаллий шароитлардан келиб чиқиб ушбу мавзу юзасидан зарур услубиятлар ва технологияларни ишлаб чиқиш зарурати мақоламиз мавзунинг долзарблигини белгилайди.

Айтиб ўтганимиздек, битта ногиронликка эга бўлган болада асосий нуқсони билан биргаликда бир нечта қўшимча нуқсонларнинг мавжудлиги “мураккаб нуқсон” деб аталади. Масалан, эшитишда, таянч аппаратида, кўришида нуқсони бўлган болаларда бирламчи ёки иккиламчи камчилик сифатида ақли заифлик ва нутқда турли даражадаги бузилишлар кузатилади. Ўзбекистон шароитида мураккаб нуқсони бўлган болаларда нутқ камчиликларининг хусусиятлари аниқланмаганлиги ва ўрганилмаганлиги, айниқса, бундай болаларнинг махсус таълим муассасаларига етарли даражада жалб этилмаганлиги, ва уларга дифференциал ёндашув асосида дидактик ва услубий таъминотнинг йўқлиги бу соҳада махсус ўрганиш услубиятини, шунингдек, ривожланишда мураккаб нуқсони бўлган мактаб ўқувчиларнинг нутқини ривожлантириш бўйича модель ишлаб чиқиш ва уларни апробациядан ўтказиш ва мутахассисларга педагогик тавсиялар бериш заруратини вужудга келтиради.

Қўйилган вазифаларни бажариш учун руҳий дизонтогенез аралаш вариантнинг концепциялари назарий жиҳатдан асослаб берилиши, мураккаб нуқсони бўлган болалар учун логопедик ишнинг назарий ва услубий асослари, жумладан, асосий концептуал қоидалар, мақсадлар, вазифалар ва диагностика, мактаб ёшидаги болалар билан коррекцион-диагностик ва коррекцион-ривожлантирувчи ишларнинг йўналишлари ишлаб чиқиши талаб этилади. Таъкидлаш лозимки, қўйилган масала, авваламбор, катта амалий аҳамиятга эга, чунки бундай ўқувчилар билан шуғулланишнинг расмий тасдиқланган ўқув режа асосида методик таъминоти мавжуд эмас. Фикримизча, болаларга амалий педагогик- коррекцион ёрдам кўрсатишга, ўз ичига нафақат қандайдир билимларни эгаллашни, балки бу билимларни маълум даражада қўллаш, болаларни ижтимоийлаштириш, уларни кундалик ҳаётга мослаштириш муаммоларни ҳал қилишни олган коррекцион ёндашувларни қўллашга кўпроқ аҳамият бериш лозим.

Бундай ёндашувлардан бири мураккаб нуқсонли болалар ривожланишини ҳар томонлама ўрганиш бўйича диагностик, коррекцион, махсус таълим тарбиявий модель ишлаб чиқишни такозо этади. Мураккаб нуқсонли болаларнинг нотекис руҳий ривожланиши бўйича ҳақиқий маълумотларни олиш, ва унинг асосида бундай мактаб ўқувчилар учун коррекцион логопедик ва ривожланиш ишларининг адекват мазмунини режалаштириш имконини беради. Бу турдаги логопедик ёрдам ва унинг алоҳида компонентларини амалга ошириш махсус таълим тизими ва мураккаб нуқсони бўлган болаларнинг ижтимоий мослашуви самарадорлигини оширади.

Махсус педагогика доирасида чет , МДХ давлатларда болалар нутқкамчиликлари тадқиқот объект бири сифатида олимлар томонидан ўрганилган ва ўрганиб келинмоқда. Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги (МДХ) мамлакатларида болалар нутқини ривожлантиришнинг илмий-назарий ва педагогик асослари, хусусан, нутқ нуқсонига эга болалар билан ишлашнинг методик аспекти Г.Гуровец, С.Маевская, Т.Власова, М.Иппалитова, М.Литвак, Е.Мастюкова, К.Селимова, М.Эйдинова, Е.Правдина, Е.Винарская, М.Маргулис, В.Муратова; болаларда фонетико-фонематик нутқ камчиликларини бартараф этишнинг педагогик-психологик томонлари Г.Каше, Р.Левина, Г.Чиркина, Т.Филичева, Т.Туманова мактабгача ёшдаги нутқ нуқсонига эга болаларни комплекс ташхис қилиш, уларда товушларни тўғри талаффуз этиш кўникмаларини шакллантириш механизмлари Р.Мартьянова, С.Маевская, Л.Мелехова, О.Токарева; нутқ

камчиликларини келиб чиқиш сабаблари, механизмлари ҳамда уни коррекциялашнинг мазмуни, усуллари ва воситалари Е.Архипова, Е.Винарская, Л.Лопатина, Ю.Гаркуша, С.Мионовалар томонидан тадқиқ этилган. Мураккаб нуқсонли болалар алоҳида ўзига хос гуруҳи-бир нечта нуқсонларга эга бўлган болалардир. Икки ва ундан ортиқ ривожланиш нуқсони ўзида нафақат нуқсонлар жамланмасини намоён қилади, балки сифат жиҳатидан ўзига хос ҳисобланади ва алоҳида тузилишга эгадир. Бундай болалар алоҳида психологик-педагогик ёндашувни талаб қиладилар ва ривожланишнинг махсус шароитларига муҳтождирлар. Бугунги кунга келиб, махсус таълим соҳасидаги муҳим муаммолардан бири мураккаб нуқсонли болаларга таълим ва тарбия берадиган муассасаларнинг янада самарали шароитларини яратиш, излашдан иборатдир. Махсус педагогика бўйича адабиётларни таҳлил қилиб, ривожланишдан орқада қолган болаларни ўқитишнинг алоҳида аспектиларини рус олимларида Ф.Ф. Рау, В.И. Белютков, Э.И. Леонгард, Н.Ф.Слезина, Б.А.Волкова, Л.А. Головчиц, Й.Ф.Архиповалар ишлаб чиққанлар деб ҳулоса қилишимиз мумкин. Психо-аналитик жиҳатдан дифференциал таълим тизимида муаммоли шахсиятининг индивидуал ривожланиши муаммосини В.Г.Ананьев, В.В.Давидов, С.Л.Рубинштейн ва бошқалар ўрганганлар. Таълим олиш қобилияти диагностикаси билан С.Д.Забрамная Б.В.Зейгарник, О.Н.Усанова ва бошқалар шуғулланганлар. Махсус таълим тизимидаги илк қадамларни Р.М.Боскис, М.С.Певзнер, Р.Е.Левина, Л.С.Виготский, А.Р.Лурия ва бошқалар номи билан боғлаш мумкин.

Хорижлик олимлардан Фердинанд де Соссюр (Ferdinand de Sossyur), Тардиэн (Tardien), Говерс (Govers), Фроэчелс (Froeschels), Брайн (Brain), Фарраколет Лофон (Farracolet Lofon), Гревел (Grewel), Хазард-Хугот (Hazard-Hugot), ларнинг илмий изланишларида болаларда нутқ камчилигининг сабаблари ва бола ривожланишига таъсири масалалари адабиётларида ўз ифодасини топган.

Миллий махсус таълим тизимида болаларда учрайдиган нутқ нуқсонларини аниқлаш ва уларни бартараф этиш масалалари Л.Мўминова, М.Аюпова, Х.Пўлатова, З.Ахмедова, Е.Бабаева, В.Веретенникова, Н.Рахмонкулова, Ш.Арипова, Ш.Тоختиярова; ақли заиф болалар нутқи устида ишлаш методикаси Н.Соседова, Р.Шомахмудова, В.Раҳмонова, П.М. Пулатова, Д.Нуркелдиева, М.Ҳамидова, Н.Мусаева; қар ва заиф эшитувчи ўқувчилар нутқини ривожлантиришнинг коррекцион-педагогик иш тизими ҳамда унинг усул ва воситаларини аниқлаш Р.Рустамова, У.Файзиёва, Ф.Қодирова, Д.Назарова, Д.Якубжановаларнинг илмий тадқиқотларида ёритилган. Республикамизда мактаб ёшдаги бошланғич синф мураккаб нуқсонли ўқувчиларда нутқ камчиликлари ўрганилмаганлиги, коррекциялаш тизими ва технологияларини такомиллаштириш зарурати ва бу масала махсус педагогика-логопедия йўналишида долзарблиги мазкур тадқиқот мавзусини белгилаб берди. Мураккаб ривожланишнинг муҳим қонунияти бирламчи ва иккиламчи нуқсоннинг ўзаро боғлиқлиги ҳисобланади. Л.С.Виготский таъкидлашича: „Бир қарашда парадоскал ҳолат вужудга келади: олий психологик функцияларнинг ривожланмаганлиги олигофрения ва психопатияда иккиламчи нуқсон таъсирга кўпроқ берилувчан бўлади, тарбиялаш-даволаш таъсирга осонроқ берилади. Бу борада муҳим масалалардан бири ривожланиш жараёнида иккиламчи нуқсоннинг пайдо бўлишидан огоҳлантириш ва уни таълим воситаси билан коррекция ҳамда компенсация қилишдир”. Л.С. Виготский тавсифлаган ғайритабиий ривожланишнинг мураккаб тузилиши ҳақидаги таълимоти дир. Унинг қарашларига кўра, бирон бир функционал тизимда нуқсоннинг мавжудлиги бу функцияни ажратилган равишда ёқотишига олиб келмайди, балки бир-бирига боғлиқ бўлган бир қатор оғишларга олиб келади, улар биргаликда атипик, ўзига хос ривожланишнинг яхлит расмини белгилайди. Ғайритабиий ривожланиш тузилишининг мураккаблиги биологик омил сабаб бўлган бирламчи нуқсон ва бирламчи натижасида пайдо бўлган иккиламчи бузилишлар мавжудлигидадир. Ғайритабиий ривожланиш

структурасида ҳар доим тузатишга асос бўлган сақланиб қолган функциялар мавжуд. Л.С. Вйготский таълимотида бирламчи ва иккиламчи бузилишлар ўзаро боғлиқликда эканлигига эътиборини қаратади, бу ғайритабiiий бола ривожланишининг ўзига хослигини белгилайди.

Ҳозирда, Ўзбекистон ривожланишининг янги босқичида аҳолининг барча ижтимоий гуруҳларини, шу жумладан, мураккаб нуқсонли шахсларни ижтимоий ҳаётга фаол қўшила олишини таъминлаш учун шарт-шароит яратиш вақти келди. Бирок, етарли даражада ахборот билан таъминланмаганлик жамиятнинг маълум қисмида имконияти чекланган шахслар ҳақида нотўғри тасаввур ҳосил қилади, бу, ўз навбатида, бундай инсонларни пассив ва фаол ижтимоий ҳаёт кечиришдан узоқлаштиради. Бу вазиятни ўзгартириш учун инсонлар тушунчасидаги чегараларни бартараф қилмоқ, барча ижтимоий қатламлар имкониятларини тенглаштириш муаммосини ҳал қилиш лозим.

Ривожланишида нуқсонли бор болалари бўлган оилалар жамият миқёсида бола туғилган биринчи ойларида ноқ тиббий-психологик- педагогик ёрдамга муҳтож. Айни пайтдаги энг долзарб муаммо мураккаб нуқсонларга эга ногирон болаларни парвариш қилаётган оналарни иш билан таъминлашдир. Бундай оналар учун меҳнат фаолиятини уй шароитида амага ошириш шакллари, иш графигини мослаштириш, тўлиқ бўлмаган иш кунини таъминлаш имконияти етарли даражада ривожланмаган.

Одатда ногиронлик жисмоний қусур сифатида қабул қилинади. Ногиронлик эса, шунингдек, руҳий ва ижтимоий оқибатларни ҳам келтириб чиқаради. Шундоқ ҳам жисмоний нуқсонга эга шахснинг ҳаёти оддий одамнинг ҳаётига нисбатан анча оғир кечади. Бунинг устига атроф жамиятнинг бу ҳақда етарли ахборотга эга эмаслиги ва нотўғри қарашлари ногирон киши ва унинг оиласи зиммасига яна бир юк қўшади. Жисмоний ва ақлий заифликка эга инсонлар учун ўз ҳаёти ва тақдирини қура олишига ва жамиятнинг фаол иштирокчиси бўлишига шароит ва имконият яратиш лозим. Жисмоний камчилиги бўлган шахс ва унинг оиласи ижтимоий қарорларни қабул қилишга таъсир кўрсатиш имкониятига эга бўлгандагина жамият миқёсида инсонлар ўртасидаги тенг ҳуқуқликни келтириб чиқарувчи ўзгаришлар юз бериши мумкин. Бунда ногироннинг атрофидагилар ва бутун жамият фуқаролар орасида ногиронликка эга бўлганлар ҳам борлигига мослашиши лозим. Умуман олганда, ногиронликни “ қабул қилиш”, уларга нисбатан жамоавий маъсулиятни ҳис эга олиш жамият маънавий соғломлигининг мезони бўлиб ҳисобланади. Бирламчи бузилишларнинг комбинацияси бир-бирига кўп қиррали таъсир кўрсатади, ўзаро мустаҳкамланишга олиб келади, бу эса аниқроқ сифат ва миқдорий салбий оқибатларга олиб келади.

Мураккаб касалликларга чалинган болаларнинг ақлий ривожланиши ташқи оламни идрок этиш ва у билан ўзаро алоқада бўлиш махсус шароитларида юзага келади. Ахборот каналларининг этишмаслиги болалар ривожланишининг барча мумкин бўлган шакллари орада қолдириб, тормозловчи омилга айланади. Бирламчи бузилишларнинг комбинацияси фикрлаш, диққат, хотира, идрок ривожланишининг суғлашишига олиб келади, бу умуман олганда боланинг когнитив тизимининг ишига салбий таъсир қилади. Барча ақлий жараёнларнинг чарчоқланишининг кучайиши кам ишлаш, чарчоқ, ҳиссий лабдилиқда намоён бўлади, бу эса шахсий ривожланишдаги салбий хусусиятларга олиб келади.

Баъзи ҳолларда мураккаб нуқсон пайдо бўлиши мумкин ва шунда ривожланиш бузилишларига аниқ ташхис қўйиш, нуқсон тузилишини аниқлаш қийин бўлади. Бу патология аниқланмаган ва ривожланиш бузилишлари оғир бўлмаган шаклларга эга бўлганда содир бўлади. Э.М.Мастюкованинг таъкидлашича мураккаб нуқсон билан, этакчи нуқсон ва уни мураккаблаштирадиган бузилишларни таъкидлаш керак. Ғайритабiiий ривожланишнинг кўплаб шакллари (интеллектуал заифлик, ақлий заифлик) билан,

кўпинча мушакларнинг оҳангидаги ўзгаришларда, мувозанатсизликда ва ҳаракатларнинг ноқулайлигида намоён бўладиган инфантил мия ярим фалажига хос индивидуал энгил аломатлар шаклида ҳаракатланиш бузилиши кузатилиши мумкин. Анормал ривожланиш турли хил неврологик ва психопатологик синдромлар билан мураккаблашганда махсус тузилишга эга бўлади. Масалан: гипертоник-гидросефалик, конвулсив синдром ёки мотор дисинҳибацияси синдроми билан мураккаблашган нутқнинг ривожланмаганлиги, аффектив таъсирчанлиги, аутистик шахс хусусиятлари. Нутқ тизимининг бузилиши бўлган болалар орасида периферик эшитиш қобилиятининг бироз пасайиши билан нутқ тизимининг дисфункциясининг комбинацияси туфайли нуқсоннинг махсус тузилишига эга бўлган жуда катта болалар гуруҳи аниқланди (кулоқ ва назофаренксдаги ўткир яллиғланиш жараёнларида пайдо бўладиган эшитиш функциясининг вақтинча бузилиши) (Э. Л. Черкасова).

Шундай қилиб, мураккаб нуқсон - бу бир нечта асосий бузилишлар мавжуд бўлган нуқсон, аммо улардан бири ғайритабiiй ривожланиш структурасини белгилайдиган асосий, этакчи, яъни иккиламчи оғишларга эга, шунга ўхшаш тузилишнинг бошқа бирламчи бузилишлари улар аниқ ифода этилмаганлиги ёки компенсация қилинмаганлиги, шунинг учун ҳеч қандай оқибатларга олиб келмаслиги, аммо улар асосий этакчи нуқсонга таъсир қилиши керак. Мураккаб нуқсон бўлса, махсус мактабгача ва мактаб муассасасининг профили этакчи (асосий) нуқсон тузилиши билан белгиланади, аммо шу билан бирга таълим ва тарбия жараёнида индивидуализация талаб этилади, шунингдек асосий ва кўшма касалликларнинг комбинациясини ҳисобга оладиган махсус тузатиш дастури, бундан ташқари, махсус даволаш зарур бўлади.

Юқорида айтилганларни умумлаштириб, шуни таъкидлаш лозимки, ривожланишида мураккаб нуқсонларга эга бўлган шахс учун энг муҳими унинг алоҳида психологик-педогогик ёндашувни хусусиятлари логопедик ишнинг ҳаётининг ҳамма жабҳаларида иштирок этиши, мустақил ҳаёт кечири олиши, бошқа инсонлар каби танлаш ҳуқуқига эга бўлиши учун шароит яратиш зарур бўлиб, бу муаммони ечишда инновацион ижтимоий хизматлар тизимини яратиш ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

Фойдаланган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2011 йил 13 сентябрдаги “Имкониятлари чекланган болалар учун ихтисослаштирилган давлат таълим муассасалари тўғрисидаги меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни тасдиқлаш ҳақида”ги 256-сонли Қарори / Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2011 й., 37-сон, 380-модда.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 1 декабрдаги ПФ-5270-сонли “Ногиронлиги бўлган шахсларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги Фармони // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 йил 11 декабрь, 49-сон, 1195 модда.

3. Ўзбекистон Республикасининг “Бола ҳуқуқлари кафолатлари тўғрисида”ги Қонуни // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2008, 12-сон.

4. Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция (Юнисеф). – Т., 2014. – 54 б.